

»Ideologija razvoja« je zloraba ideje o razvoju¹

1. Zakaj je ideja razvoja postala problematična?

Teze o »ideologiji razvoja« in o »razvoju – koncu neke ideologije«, ki so uvod v razpravo, so bile z vidika stroke, ki jo spremljam, to je z vidika ekonomske teorije rasti in razvoja, aktualne pred petimi do desetimi leti. V osemdesetih letih je bila razvojna ekonomika (development economics) pod kritično lupo. Mnogo je bilo razprav o tem, ali je razvojna ekonomika v krizi ali ne. Ob koncu osemdesetih in v začetku devetdesetih let je videti, da je prišlo do ponovne oživitve teoretičnega dela v zvezi z gospodarsko rastjo, vendar s poudarkom na drugačnih teoretičnih koreninah in z novimi temami in razlagami.

Zato gledam na razpravo o »ideologiji razvoja« kot na nekaj, kar je bilo značilno v bližnji preteklosti, ki pa ima še vedno vpliv na sedanja razmišljanja v naši deželi, kamor odmevi takih razprav vedno prihajajo z zaostankom približno enega desetletja.

Ideja razvoja je postala v določenem razdobju problematična iz dveh razlogov. Ideja razvoja je postala problematična, ker je v svojih začetnih vrhuncih, to je v petdesetih in šestdesetih letih, zanemarjala vprašanje okolja (environment). Razvoj, ki v stranski posledici povzroča znižanje kakovosti življenja zaradi poškodovanja okolja, je seveda problematičen razvoj. Mislim, da je danes ta problem načelno spoznan in ga je treba upoštevati.

Drugi razlog je bolj zapleten. Eden velikih problemov razvoja je bil, da teorije gospodarskega razvoja ni spremljala ustrezna teorija družbenopolitičnega razvoja. Zato so idejo gospodarskega razvoja prevzeli kot idejo družbenopolitičnega razvoja oziroma kot »ideologijo« razvoja. To je v osnovi zgrešeno, ker ni mogoče družbenopolitičnega razvoja omejiti na gospodarski razvoj. Povrh tega je bila »ideologija razvoja« uporabljena za utemeljevanje močne vloge države v gospodarstvu. Državne politične in upravne strukture so videle svoje poslanstvo v tem, da zagotavljajo razvoj. Ideologija razvoja je bila instrumentalizacija za močno vlogo države v gospodarstvu in tudi za mnoge nedemokratske režime v manj razvitih državah. Ekstremni primer take uporebe ideje razvoja so bile socialistične države. Svoj razvoj so utemeljevale s potrebami razvoja: razvoj zahteva močno državo. Iz izkušnje vemo, da je tako »poslanstvo« države propadlo vsepovsod. Zato lahko mirne duše ugotovimo, da je »ideologija razvoja« zloraba ideje o potrebi po razvoju.

2. Želenost gospodarskega razvoja

Pri razpravi o gospodarskem razvoju se ves čas postavljajo vprašanja zakaj, kako in čemu. Vprašanje *zakaj* vprašuje po vzrokih in izvorih gospodarskega razvoja, *kako* vprašuje po procesu, poteku, ukrepih in razvojni politiki gospodar-

¹ Delno povzeto iz pravkar izdane avtorjeve knjige *Gospodarski razvoj in razvojna ekonomika* (Didakta, 1991).

skega razvoja, čemu pa vprašuje po pomenu, smislu in željenosti gospodarskega razvoja.

Veliki avtorji literature o gospodarskem razvoju so vprašanje željenosti gospodarskega razvoja obravnavali veliko prej, kot je postalo tako zelo popularno v javnosti. A. Lewis (1955) je na koncu svoje znamenite knjige o teoriji gospodarske rasti dodal poglavje o željenosti gospodarskega razvoja. Tudi L. Robbins (1968) je v svoji knjigi Teorija gospodarskega razvoja v zgodovini ekonomske misli na koncu dodal poglavje o vprašanju zaželenosti gospodarskega razvoja. Danes je to vprašanje tako aktualno, da ga je treba uvrstiti kar v uvod razprave. Najprej moramo razčistiti čemu gospodarski razvoj, šele potem lahko gremo na vprašanje *zakaj in kako* gospodarski razvoj.

Vprašanje čemu gospodarski razvoj je imelo dolgo časa jasen in nesporen odgovor. Vse dokler so bili ljudje in narodi revni in so se oteпали z osnovnimi problemi preživetja, je bil smisel razvoja videti očiten. Ko so se najbolj razvite države že tako razvile, da so nekateri že začeli pisati o družbi izobilja, se je vprašanje čemu gospodarski razvoj pojavilo kot odprto vprašanje.²

3. Stroški in meje gospodarske rasti

Ali želeli visoko ali nizko stopnjo rasti? Te dileme v petdesetih in šestdesetih letih ni bilo. Vsa povojna leta je bila sposobnost doseganja visoke rasti prestižnega pomena za vse države tega sveta. Socialistične države in socializem na sploh je imel velik ugled, ker je bil sposoben dosegati visoko stopnjo gospodarske rasti. Tudi ugled jugoslovanskega sistema samoupravljanja je bil visok tudi zato, ker je Jugoslavija do konca sedemdesetih let dosegala eno najvišjih stopenj gospodarske rasti v svetu. Gospodarskemu razvoju se je pripisovalo, da omogoča reševati mnoge gospodarske in družbene probleme naših dni. Samo da bi se hitreje razvijali, pa bi lažje reševali mnoge družbenoekonomske probleme, bi rekli mnogi ekonomisti in politiki.

Do konca šestdesetih let skoraj nihče ni govoril o stroških gospodarske rasti, samo o koristih. V začetku sedemdesetih let pa so v zahodnih razvitih državah vse bolj začeli poudarjati stroške in meje rasti.³

3.1. Stroški rasti

Vsak ekonomski pojav ima svoje stroške in koristi. Tako je tudi z gospodarsko rastjo. Kar se neposrednih stroškov rasti tiče, so naložbe, na primer, strošek rasti, hkrati pa tudi dejavnik rasti; podobno je z delom in tako naprej.

V poljudni razpravi ni možna teoretična analiza stroškov rasti, ker predpostavlja poznavanje teorije rasti. Našteli bomo zgolj nekatere negativne pojave, ki so povezani z rastjo. V popolnejši sodbo o tem se ne bomo spuščali, ker problematika presega ekonomsko stroko.

Opozarjamo na naslednje možne stroške rasti kot negativne pojave, ki lahko spremljajo gospodarsko rast.

² J. K. Galbraith: *Družba, ki živi v izobilju*. – Cankarjeva založba, Ljubljana 1964. Prvič objavljeno v angleščini leta 1958 kot *The Affluent Society*.

³ E. J. Mishan: *The Costs of Economic Growth*. – Penguin Books, 1967. D. L. Meadows, et. al.: *Meje rasti*. – Cankarjeva založba, Ljubljana 1974.

1. Uničevanje narave in negativen vpliv na življenjsko okolico. Gospodarska rast je v nekem smislu potrditev človekove superiornosti nad naravo, ki se izraža v izkoriščanju vseh naravnih virov.⁴ Izkoriščanje naravnih bogastev je lahko take vrste, da dejansko pomeni ropanje, uničevanje in onesnaževanje narave. Lahko navedemo nekaj značilnih primerov tovrstnega pustošenja in onesnaževanja: onesnaževanje zraka in voda s kemičnimi in radioaktivnimi odpadki; uničevanje divjega življenja z neustrezno uporabo pesticidov; spreminjanje reje živali na kmetijah v živalske tovarne; spodjedanje podeželja; mesta postajajo neznosna za življenje, saj postajajo nečloveška; zaradi naraščajočega prometa je treba širiti ceste, postavljati parkirišča, graditi nadvoze in podvoze, za pešce so mesta vse manj ustrezna, zaradi česar mesta spreminjajo svojo podobo, kar je posebej značilno za ameriška mesta; umazanost primorskih mest; zbiranje oljnatih plasti na obalnih vodah, odplake iz kanalizacije zastrupljajo življenje v vodah in onesnažujejo plaže.

2. Pospešitev zastarevanja. Čim hitrejši je napredek, tem hitreje vse zastareva. Zastarevajo stroji in naprave: gre za tako imenovano ekonomsko obrabo. Zastarevajo izdelki trajne uporabe, kar vodi do tega, da potrošnik ni dolgo zadovoljen s tistim, kar je kupil. Zastareva tudi znanje. To je morda še najteže za človeka. Hiter napredek lahko razvrednoti znanje odraslih in starih ljudi in se s tem tudi spremeni njihov položaj v družbi. Ne zastareva samo znanje, zastarevajo tudi moralno-etična pravila obnašanja ljudi. Ko ni trajnejših moralno-etičnih pravil obnašanja, postanejo medčloveški odnosi razrahljani, napeti in negotovi. Zastarevanje znanja in moralno-etičnih pravil lahko vodi do konflikta med generacijami, kar utegne negativno vplivati na mir in zadovoljstvo ljudi.

3. Hiter gospodarski razvoj povečuje negotovost in ustvarja nekakšen šok prihodnosti in se s tem povečujejo frustracije ljudi. Ni čudno, da se starejši ljudje radi spominjajo »starih dobrih časov«.

Mogoče je naštetih še celo vrsto psiholoških in filozofskih razglabljanj s tem v zvezi.⁵ Ideja je v tem, da stroški rasti lahko rastejo in presežejo koristi od rasti in je potem upravičeno postaviti vprašanje, ali je taka rast smiselna.

3.2. Meje rasti

Za ekonomiste je običajno, da na vsako stvar gledajo z vidika stroškov in koristi. Nekateri strokovnjaki drugih strok, predvsem tehniških, so začeli trditi, da problem gospodarske rasti ni samo v stroških, temveč da ima gospodarska rast svoje absolutne meje, čez katere ne more več rasti. Knjiga Meje rasti, ki je izšla leta 1972 in jo je napisala skupina strokovnjakov ameriške univerze M. I. T. po naročilu tako imenovanega Rimskega kluba, je problem postavila prav dramatično.⁶

Avtorji knjige Meje rasti so vzeli pet spremenljivk: svetovno prebivalstvo, industrializacija, pridobivanje živeža, onesnaženost okolja in poraba neobnovljivih naravnih virov. Mnenja so, da se vsakoletni prirast teh petih spremenljivk ravna po vzorcu, ki ga matematiki imenujejo eksponentna rast. Hkrati so domnevali, da obstaja zgornja meja onesnaženosti, čez katero človek ne more več udobno živeti.

⁴ J. Attali, M. Guillaume: *Anti-ekonomika*. – Institut ekonomskih nauka, Beograd, 1978, str. 85.

⁵ Na primer: Ali hitrejši gospodarski razvoj pospešuje civilizacijsko raven družbe? Ali, kot nekateri trdijo, da se vse bolj zmanjšujeta vrednost in pomen posameznika v družbi – ali je to razvoj?

⁶ Knjiga je izšla tudi v slovenščini pri Cankarjevi založbi leta 1974, D. L. Meadows et al.: *Meje rasti*.

Prav tako menijo, da so razpoložljivi neobnovljivi naravni viri omejeni. Svetovno prebivalstvo, industrializacija in pridobivanje živeža so spremenljivke rasti; onesnaženost okolja in neobnovljivi naravni viri pa so spremenljivke meja rasti. Nato so upoštevali trenutne stopnje rasti spremenljivk rasti in trenutno znane količine razpoložljivih naravnih virov in standarde onesnaženosti.

S temi podatki so postavili model, ga ekstrapolirali v prihodnost za več kot sto let in ugotovili, da bodo meje rasti na tem planetu dosežene v naslednjih sto letih. Najbolj verjeten rezultat bo dokaj nepričakovano in neobvladljivo nazadovanje tako števila prebivalstva kot industrijskih zmogljivosti.

Avtorji vidijo rešitev pred takim apokaliptičnim izidom v nekakem stanju svetovnega ravnotežja, ko naj bi bila stopnja rasti prebivalstva in kapitala enaka nič. Prebivalstvo naj ne bi več naraščalo. Novih vlaganj v proizvodna sredstva naj tudi ne bi bilo več. Izboljšanje in napredek naj bi bila predvsem kakovostna in nič več količinska. Torej zagovarjajo razvoj, vendar brez rasti. To je ideja »rasti nič«, ničelne rasti, zegizem.

Študija Rimskega kluba je izzvala veliko zanimanje, veliko odobravanja in veliko nasprotovanja. Ekonomisti so bili pogosto nasprotniki študije. Očitali so ji, da je strokovno slab izdelek. Ekonomisti zahtevajo pri analiziranju družbenoekonomskih pojavov strožja strokovna merila, kot so si jih privoščili inženirji Rimskega kluba, še posebno pri uporabi podatkov.⁷ Zamisli o stopnji rasti niso nič kritizirali tudi poslovni krogi. Kajti če gospodarstvo ne bo raslo, bodo usahnili profiti – ni profitov, če ni gospodarske rasti. Dilema ničelne rasti je bila aktualna tudi za socializem, saj se lahko pojavi vprašanje, ali ne bi stagnacija materialne proizvodnje prej ali slej nujno vodila do stagnacije v človekovem duhovnem in družbenem razvoju.⁸ Ničelne stopnje rasti ne sprejemajo seveda tudi manj razvite države (MRD). MRD še vedno vidijo izhod v hitrem gospodarskem razvoju.

Naj bo študija Rimskega kluba strokovno taka ali drugačna, njena zasluga je, da je dramatično opozorila na dramatičen svetovni problem: da so neobnovljivi naravni viri končni oziroma omejeni⁹ in da njihovo brezobzirno in nerazumno izkoriščanje lahko človeštvu bolj škodi kot koristi. Čas je bil zrel za tako opozorilo. V sedemdesetih letih je bil svet namreč priča prehrabeni krizi na eni strani in še hujši energetski krizi na drugi strani.

Ameriški ekonomist L. C. Thurow (*The zero-sum society*, Basic Books, New York 1980) meni, da je vprašanje okolja ekonomski problem. Čisto okolje je potrošna dobrina kot kaka druga in je sestavni del življenjskega standarda. Kot taka ima svojo ceno. Družba ima lahko čisto okolje, če le hoče plačati ceno zanj. Ni pa nujno, da bi se zaradi tega morala odpovedati gospodarskemu razvoju. To zahteva od razvojne politike, da v svoje cilje vključi izboljšanje oziroma ohranjanje kakovosti življenjskega okolja. Razvoj naj bo kakovosten tudi v smislu vpliva na življenjsko okolje. Gospodarska rast in kakovost življenjskega okolja si nista že vnaprej v nasprotju.¹⁰

⁷ W. Nordhaus, World dynamics: measurement without date. – *Economic Journal*, 1973, vol. 83, št. 332, str. 1156–1183.

⁸ Glej poglavje Neomejen in omejen razvoj produktivnih sil v knjigi A. Kirn, *Marxovo razumevanje znanosti in tehnike* (Ljubljana, Mladinska knjiga, 1978), str. 212–34.

⁹ Za ekonomiste to ni nov problem niti nov vidik. Saj je potreba po gospodarjenju izpeljana prav iz dejstva, da so ekonomske dobrine omejene. Res pa je, da ekonomski sistem pogosto zanemara, da je tudi človekovo okolje postalo ekonomska dobrina, s katero je treba dobro gospodariti.

¹⁰ Ekologija je omejitvev. Sočasno pa je proizvodnja dobrin za ohranjanje in vzdrževanje kakovosti okolja nova veja proizvodnega delovanja, kjer se pojavlja novo močno povpraševanje. Ekološka osveščenost daje novo razvojno možnost.

Vprašanje dilem gospodarskega razvoja je pravzaprav vprašanje ciljev gospodarskega razvoja in razširitve pojma ciljev tako, da se v cilj vključi tudi sredstvo za doseg postavljenih ciljev. Nekoč je veljalo, da cilj posvečuje sredstvo. Danes morata biti posvečena tako cilj kot tudi sredstvo za doseg cilja. Ni vseeno, kako je dosežen cilj in kakšne stranske učinke ima doseganje osnovnega cilja. Širše pojmovanje cilja vključuje oboje: osnovni cilj in tudi način doseganja cilja ter stranske učinke (stroške) doseganja nekega cilja.

4. Družbenopolitični razlogi za hiter gospodarski razvoj

Zakaj je hiter gospodarski razvoj postal po 2. svetovni vojni cilj vseh družb na svetu? Še posebej pa, zakaj je postal politični cilj politik vseh barv? Zato ker gospodarski razvoj povečuje življenjski standard ljudi. Tak bi bil preprost odgovor. Vendar to ni edini razlog. To tudi ni najbolj značilen razlog. Najznačilnejši razlog tiči drugje. Odgovor bomo poskušali pojasniti s pomočjo znanega ameriškega ekonomista L. C. Thurowa (1980, str. 10–12).

Thurow pravi, da se ne soočamo s svetom nerešljivih ekonomskih problemov. So rešitve za vsako od ekonomskih problemskih področij. Vendar imajo vse rešitve skupno značilnost. Vsaka zahteva, da je neka večja skupina prebivalstva voljna tolerirati večje zmanjšanje svoje življenjske ravni. Ko se ekonomski plusi in minusi seštejejo, plusi navadno presegajo minuse, koristi so večje od stroškov, vendar so vseeno prisotne velike ekonomske izgube. Te izgube morajo biti nekomu dodeljene in nobena družbena skupina neče, da bi poravnala ekonomske stroške za splošno dobro.

Thurow je to svojo trditev uporabil na primeru analize ameriške (ZDA) družbe. Meni, da se politična in ekonomska struktura nista sposobni spopadati z ekonomskimi problemi gospodarstva, ki ima znatnejše prvine igre na vsoto nič (zero-sum game). Igra z vsoto nič je vsaka igra, kjer so izgube enake dobitkom – ni pozitivne neto koristi. Vse športne igre so igre z vsoto nič: nekdo lahko zmaga samo, če kdo drug izgubi. Glavni problem iger z vsoto nič v družbi je, kako in komu razdeliti izgube, ki so sicer potrebne za razrešitev družbenih problemov. Ko je treba razdeliti ekonomske koristi, jih politični proces razdeli. Ko pa je treba razdeliti velike in očitne ekonomske izgube (stroške), je politični proces paraliziran. In s politično paralizo gre vštric tudi ekonomska paraliza. Thurow je dramatiziral ta problem na primeru ZDA.

Evropa je bila še bolj znana po ekonomskem zaostajanju zaradi socialne togosti in ohranjanja socialnega statusa quo. Podobno, vendar še širše, je problem obravnaval M. Olson.¹¹ Olson je razlagal vzpon in zaton narodov s socialno togostjo oziroma fleksibilnostjo teh narodov.

Družba, ki postane socialno toga in ki zato ni sposobna premoščati in spreminjati obstoječih institucionalnih in družbenih razmerij, je obsojena na gospodarski zastoj.

Pomembnost ekonomskih zgubarjev se je povečala s spremembami v politični strukturi. V preteklosti sta bili politična in ekonomska moč tako razdeljeni, da so se znatne ekonomske izgube lahko naložile na del prebivalstva, če je vladajoča stran odločila, da je to v splošno ali njeno korist. Ekonomske izgube so bile

¹¹ M. Olson: *The rise and decline of nations*. – Yale University Press, New Haven 1982.

naložene na določene politično nemočne skupine. Razdelitev ekonomskih izgub je pogosto rezultat političnih bojev.¹²

Ta problem je viden tudi v socialističnih državah. Dokler je bil v družbi zastopan velik delež kmetijskega prebivalstva, ki je bil v glavnem politično nemočen, je moral nositi glavno breme ekonomskih izgub (stroškov) industrializacije. Ko je zmanjkalo »naravnih« zgubarjev, je sistem zašel v politične in ekonomske težave.

Jugoslavija je posebej značilen primer težavnega in zapletenega razdeljevanja ekonomskih izgub. Samoupravni socialistični sistem je slonel na pluralizmu interesov, kar je med drugim pomenilo, da nobena skupina prebivalstva ni bila že vnaprej določena, da bo z ekonomskimi spremembami dobila oziroma izgubila. V vsakem posamičnem primeru je bilo treba posebej določiti dobitnike in zgubarje, kar je zahteven politični proces. Ekonomske koristi je vedno lahko razdeliti in jih je tudi jugoslovanski sistem, ekonomske izgube pa je zelo težko razdeljeval ali pa jih sploh ni mogel. In ko jih je delil, ker jih je pač moral, če je hotel reševati ekonomske probleme, jih je delil čim bolj skrito in čim bolj posredno (npr. z emisijo denarja in s priznavanjem materialno nepokritih pravic, s posrednim obdavčenjem, z inflacijo), tako da izgubarji niso vedeli natančno, koliko so na zgubi in zakaj so pravzaprav na slabšem. Gre za neke vrste prevaro. To je seveda povzročalo nove probleme in poglobljalo že obstoječe težave.

V takih razmerah je lažje razumeti, zakaj vse politične vlade želijo imeti hitro rastoče gospodarstvo. V razmerah stagnantnega gospodarstva je reševanje ekonomskih vprašanj »zero-sum game«: kar nekdo pridobi, drugi zgubi. V rastočem gospodarstvu, kjer priteka vedno večja količina dobrin, pa je možno, da nekdo absolutno in relativno pridobi, drug pa relativno sicer izgubi, absolutno pa so vsi na boljšem. V razmerah gospodarskega razvoja ekonomske odločitve nimajo tako hudih političnih posledic. To je dejstvo. Družbene probleme je lažje reševati v razmerah gospodarskega razvoja.¹³

Razvijajoče se gospodarstvo nosi s sabo probleme, stagnatno gospodarstvo pa še večje. To je danes splošna izkušnja v svetu. Države, ki se počasi razvijajo, imajo večje družbenoekonomske težave kot pa tiste, ki se naglo razvijajo.

5. Razvojna vloga države v gospodarstvu

Osrednje vprašanje za ekonomiste je vedno bilo vprašanje, kakšna je vloga države v gospodarstvu in kakšna naj bi bila.¹⁴ Študij ekonomije kot akademske discipline se je začel takrat, ko je Adam Smith resno postavil ta problem.

Adam Smith je analiziral delovanje trga oz. vlogo »nevidne roke« pri usmerjanju gospodarstva. Ugotovil je, da bo takrat, ko se posamezniki odzivajo na spodbude v svojem samointeresu, izid takšen, da utegne povečevati družbeno dobro. Pri tem je Smith priznal potrebo po močni državi, ki zagotavlja zakonitost in red, institucionalni okvir za pogodbe in ki zagotavlja nujno infrastrukturo v prometu in zvezah ter izobraževanju.

To je bila začetna vloga države v gospodarstvu. Sčasoma so ekonomisti ugotovi-

¹² Thurow (1980) meni, da so ZDA ekonomsko paralizirane, ker ne morejo plitčno rešiti problema razdelitve ekonomskih izgub. Meni, da sta Japonska in ZR Nemčija to bolje rešili in da imata zato boljše ekonomske rezultate.

¹³ Problemi inflacije, zunanje zadolžitve, nezaposlenosti, nizke rasti itd. niso sami po sebi nerešljivi problemi, so pa nerešljivi, če se ne morejo razdeliti izgube in stroški, ki so nujno potrebni za njihovo razrešitev.

¹⁴ A. O. Krueger, *Economist's changing perception of government*. – *Weltwirtschaftliches Archiv*, 1990, Band 126, zvezek 3, str. 417–431.

li, da trg ni najboljši način za zagotavljanje nekaterih proizvodov in storitev (npr. storitev gospodarske in družbene infrastrukture) in da se tudi v čistem gospodarstvu pojavljajo primeri, ko trg odpove ali pa vsaj daje napačne izide. To so tako imenovane tržne zgrešitve (market failures). Tipičen primer tržne zgrešitve je naravni monopol.

V začetku je bilo stališče, da bi država lahko delovala kot »dobronamerni družbeni skrbnik«, ki lahko brez stroškov in brez napak vstopi na trg in deluje, kot bi deloval zasebni podjetnik.

V tem duhu je literatura o razvoju v petdesetih letih trdila, da ni razlike, če gospodarsko aktivnost podvzame zasebni ali javni sektor, če so le odločevalci podvrženi racionalnim pravilom delovanja. Tako gledanje je imelo za posledico nasvet, naj država sama ustanavlja nova podjetja in naj vlada sama vlaga v gospodarstvo, če posamezniki ne bi vlagali v obsegu in obliki, ki bi se državi zdela primerna z vidika njene razvojne politike. Dogajalo se je še več: v nekaterih državah je država prevzemala v svoje roke podjetja z izgubami, namesto da bi taka podjetja prenehala poslovati.

V MRD je tako razmišljanje dajalo intelektualno podlago za javna podjetja, za nadzor nad transportnimi in javnimi storitvami, za davke in podpore (subvencije) za posamezne dejavnosti. V manj razvitih državah, ki so se odločile za hiter razvoj, je šla intervencija še dlje. Ne le da so bila velika področja gospodarske dejavnosti rezervirana za državo, ampak so bile dodane še omejitve trgovine in mednarodne menjave, zahteve za državno odobravanje zasebnih vlaganj, za racioniranje posojil in mnogi drugi ukrepi, ki so omejevali zasebno gospodarsko dejavnost.

V osemdesetih letih se je okrepilo razočaranje nad vlogo države v gospodarstvu. Izkušnje s temi ukrepi so tako v razvitih kot v manj razvitih državah postale pod vprašaj celoten koncept pogleda na vlogo države pri njenem poseganju v gospodarstvo.

Pomen vloge načrtovanja za gospodarski razvoj se je v literaturi močno spremenil. V šestdesetih in sedemdesetih letih se je močno poudarjala problematika načrtovanja gospodarskega razvoja, v osemdesetih letih je bila ta tema pod vse močnejšo kritiko, v devetdesetih letih načrtovanje razvoja dosega skrajno nizek pomen v razvojni literaturi. To spreminjanje vloge načrtovanja je potekalo ob sočasnem spreminjanju vloge države v razvojnih procesih. Od velikih upov v državno vplivanje na razvoj je ostalo veliko razočaranje in je zato potrebna ponovna presoja vloge države v razvoju. Hkrati s tema dvema težnjama, upadanjem vloge države in načrtovanja, postajajo v razvojni ekonomiki vedno pomembnejše mikroekonomske teme in se manj pozornosti posveča zgolj makroekonomskim temam. Ideja je pač v tem, da so nosilci razvoja mikroekonomski osebki, manj pa država, ki deluje na makro ravni. Pa čeprav država deluje, deluje pa gotovo, mora vse bolj upoštevati učinke svojih dejanj na obnašanje mikrosubjektov (podjetij, delavcev, podjetnikov, menedžerjev, varčevalcev ipd.).

Vloga države (se pravi organizirane družbe) je odvisna od tega, kaj in koga imamo za nosilca napredka in sprememb. Če sprejmemo predpostavko tržnega gospodarstva in svobodnih individualnih odločitev, sta nosilec in začetnik sprememb posamezna oseba v svojih ekonomskih odločitvah in podjetje kot osnovni tržni ekonomski subjekt. V tem primeru ima država omejeno vlogo pri spodbujanju in usmerjanju napredka. Vedno pa je velika vloga države pri zaviranju in omejevanju gospodarskega razvoja. V tem je ravno problem z vlogo države: prav lahko je zavreti razvoj z napačnimi ukrepi, zelo težko pa je razvoj spodbujati in

usmerjati. Zato tudi ni čudno, da je vloga države za razvoj gospodarstva lahko prej škodljiva kot koristna.

Iz teh razlogov so ekonomisti postali skrajno previdni, ko gre za vlogo države v razvoju. Vloga države naj se omeji zgolj na omogočanje, olajševanje in spodbujanje razvojnih procesov. Odpove pa naj se aktivni vlogi pri začenjanju in določanju razvojnih procesov. Osnovna ugotovitev je, da tudi država lahko v svojem delovanju zgreši in da obstaja tudi državna zgrešitev (government failures).

Kadar koli izvede tržne zgrešitve država predlaga ukrepe za nadomestilo, je treba upoštevati tudi možnost državne zgrešitve. Stroške tržne zgrešitve je treba primerjati s stroški državne zgrešitve in na tej podlagi odločati. Konec je s slepim verovanjem v dobronamerno in nezmotljivo ter brezplačno državno ukrepanje. Država nekaterih gospodarskih odločitev objektivno ne more trajno sprejemati, ne da bi zgrešila, pa če je še tako dobronamerna.¹⁵

Država je vzdrževala ideologijo razvoja zato, da je opravičevala močno vlogo države v gospodarstvu. Država naj bi bila močno prisotna v gospodarstvu, da bi zagotovila hiter razvoj. Država ne more zagotoviti hitrega razvoja, lahko ga omogoča, spodbudi ali pa zavre. Odvisno pač od tega, kaj je država sposobna. Težko pa si je zamisliti, da ima manj razvita država z nerazvitim gospodarstvom tako sposobno državno politično upravo, ki je sposobna uravnavati razvoj. »Ideologija razvoja« je zloraba ideje o potrebi po razvoju.

6. Novo pojmovanje teorije rasti

Od druge polovice sedemdesetih let do skoraj konca osemdesetih let se je teorija gospodarskega razvoja po eni strani utrdila in močno razmahnila kot akademska disciplina, po drugi strani pa je bila v veliki vsebinski krizi. Vprašljivi so postali smisel razvoja, razlage razvoja in pozitivna politika razvoja. Vendar konec osemdesetih let in v začetku devetdesetih let oživi zanimanje za razvojno ekonomiko. Odpirajo se nove teme v »novi« teoriji rasti. Z njimi se ukvarjajo tudi zelo ugledni ekonomisti in pišejo članke za najbolj ugledne ekonomske revije.¹⁶ Tema seveda ni »ideologija razvoja«.

Nova spoznanja o gospodarskem razvoju izvirajo iz dveh virov. Zadnja proučevanja gospodarskega razvoja manj razvitih držav v preteklih štirih desetletjih kažejo, da se mnoge MRD uspešno razvijajo, mnoge pa ne. Splošna značilnost uspešno razvijajočih se držav je, da je njihov gospodarski razvoj oprt na štiri temelje: 1. stabilno makroekonomijo; 2. konkurenčno poslovno gospodarstvo; 3. odprtost gospodarstva z globalnimi povezavami; in 4. vlaganje v ljudi in državno vlaganje, ki je komplementarno zasebnim gospodarskim naložbam. Država ima v takih razmerah odločilno, hkrati pa tudi zelo jasno opredeljeno in zelo omejeno vlogo.

Proučevanja gospodarskega razvoja razvitih držav pa izrisujejo obrise »nove« teorije rasti. »Stara« teorija rasti je bila oprta na proces industrializacije. Poudarjala je vlogo investicijskih dobrin in vlogo industrije. Industrija proizvaja kapitalne dobrine (stroji, naprave ipd.) in je v tem smislu nosilno področje. Tehnični napre-

¹⁵ Tudi ekonomisti so začeli iskati razlage, zakaj tudi država – podobno kot trg na nekaterih drugih področjih – objektivno zgreši v nekaterih svojih gospodarskih odločitvah. Dober povzetek teh razlag je najti v Kreugerjevem članku (1990).

¹⁶ Za primer navajam dva zdaj že klasična članka s tega področja. Romer, P. M., Increasing returns and long-run growth, *Journal of Political Economy*, 1986, vol. 94, št. 5, str. 1002–1037; Lukas, R. E., On the mechanics of economic development, *Journal of Monetary Economics*, 1988, vol. 22, št. 1, str. 3–22.

dek se opredmeti v investicijskih dobrinah. Industrija je s tem nosilka tehničnega napredka.

»Nova« teorija rasti pa poudarja nove vidike rasti, ki niso zgrajeni na industrijski dejavnosti, temveč na dejavnostih, ki jih označujemo kot storitve. Človeški kapital je rezultat storitve izobraževanja. Učenje z delom (learning by doing) ali učenje z uporabo (learning by using) je tudi storitveni koncept. Tehnični napredek je deloma rezultat raziskav in razvoja, kar je tudi mogoče uvrstiti med storitve.

Nov poudarek se daje ekonomiji obsega, naraščajočim donosom, kar zahteva širjenje trga. Trženje kot sredstvo osvajanja in širjenja trga je storitev in zavzema pomembno mesto med razvojnimi dejavniki.

Obstoječa dosedanja teorija gospodarske rasti se je v svoji empirični kvantitativnosti izčrpala in je zato zašla v krizo. Videti je, da se v novih strujanjih teorije rasti pojavljajo predvsem kakovostni procesi. Merjenje takih ekonomskih pojavov postaja prav akuten problem. Brez rešitev pri merjenju novo spoznanih dejavnikov gospodarske rasti bo nadaljnji razvoj teorije gospodarske rasti zelo upočasnjen.